

PALOV JÓZSEF

AZ ÖNTÖZÉSEK
MÚLTJA
A DÉL-TISZÁNTÚLON

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 8.
Publications of Békés County Museums
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés
Публикации Мизеев Области Бекеш

Szerkesztő:

SZABÓ FERENC

Palov József
AZ ÖNTÖZÉSEK MÚLTJA A DÉL-TISZÁNTÚLON

PALOV JÓZSEF

AZ ÖNTÖZÉSEK MÚLTJA
A DÉL-TISZÁNTÚLON

BÉKÉSCSABA
1985

Lektorálta:

MARJAI GYÜLA

ISBN 963 01 5715 2

Kiadja: a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: Szabó Ferenc

Kiadói Főig. eng. sz.: 48177/1984.

84. 42898 Petőfi Nyomda, Kecskemét

Tartalom

BEVEZETÉS	7
A TÉMA IRODALMI ISMERTETÉSE	9
1. A VÍZRENDEZÉSI ÉS A VÍZHASZNOSÍTÁSI MUNKÁLATOK ÁTTEKINTÉSE A XVIII. SZÁZAD VÉGÉTŐL A FELSZABADU- LÁSIG	11
1.1. Az első vízrajzi felvételek, vízrendezési és hasznosítási tervek és munkálatok	11
1.2. A Kultúrmérnöki Intézmény jelentősége és eredményei	13
1.3. Törekvések a körösi hajózás és a Körös-völgyi öntözések megvaló- sítására (1900—1930)	14
1.4. Sajó Elemér vízügyi programja és a tiszántúli öntözések keretterve	16
1.5. Az öntözési törvény és a tiszántúli vízhasznosítási beruházások ... Összefoglalás, következtetések	18 20
2. GYEPÖNTÖZÉSEK	22
2.1. A rétöntözések korai tervei	22
2.1.1. Az első rétöntözési próbálkozások	23
2.1.2. Öntözési kutatások a mezőhegyesi és a Mindszenti réten (1890— 1910)	24
2.1.3. Intézményes törekvések a rétöntözések elterjesztésére (1900— 1910)	30
2.1.4. Kutatómunka a békéscsabai öntözött réten	31
2.1.5. Sikertelen uradalmi rétöntözések a XIX. század fordulóján ...	38
2.2. Legelőöntözések	41
Összefoglalás, következtetések	43
3. SZÁNTÓFÖLDI ÖNTÖZÉSEK	45
3.1. Felületi öntözések	45
3.1.1. A szántóföldi növények felületi öntözésének kezdeményezései (1896—1931)	45
3.1.2. Az ármentesítő társulatok kísérleti öntözései (1931—43)	46
3.1.3. Artézi kutas öntözések (1910—44)	47
3.1.4. A szarvasi Gazdasági Tanintézet mintaöntözőtelepe (1935—44)	48
3.1.5. Felületi öntözés a sarkadi-uradalomban (1936—37)	50
3.1.6. Az öntözési törvény és a tiszántúli minta-öntözőtelepek	52
3.2. Esőszerű öntözések	56
3.2.1. Az esőszerű öntözések időrendi áttekintése (1910—41)	56
3.2.2. A derekegyházi uradalom hajós öntözése (1924—41)	58
3.2.3. Az uradalmak, állami birtokok és ármentesítő társulatok eső- szerű öntözései (1924—37)	60

Összefoglalás, következtetések	64
4. RIZSTERMESZTÉS	67
4.1. Az első rizstelepek (1730—1810)	67
4.2. A szegedi és varsányhelyi rizskutatások eredményei (1930—38)	72
4.3. A rizstermesztés fellendülése a második világháború éveiben	73
Összefoglalás, következtetések	74
5. ZÖLDSÉGÖNTÖZÉS	76
5.1. A zöldségtermesztés kezdetei	76
5.2. Az öntözéses zöldségtermesztés kialakulása	76
5.3. Vízkimelő szerkezetek	78
5.4. Öntözőtelep-építés, öntözés	84
5.5. A bolgárkertészek munkaközösségei	85
5.6. A zöldségöntözések fellendülése Gyula és Békéscsaba környékén	86
Összefoglalás	90
6. GYÜMÖLCSÖS ÖNTÖZÉS	91
Összefoglalás	93
A JELENTŐSEBB MEGÁLLAPÍTÁSOK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	
ÖSSZEFOGLALÁSA	95
Irodalom, források	101
SUMMARY	113
ZUSAMMENFASSUNG	115
PE3IOME	117

Bevezetés

A hazai öntözések múltjának feltárása és bemutatása napjainkban kissé elhanyagolt kutatási területnek tűnik. Alaposabb megismerésük érdekében nemcsak a korabeli és a mai irodalom tanulmányozására kell gondolnunk, hanem a levéltári és múzeumi felderítésekre, és amennyiben még nem késtünk volna el, a helyszíni terepbejárásokra és adatgyűjtésekre is. Hosszas felderítések után ily módon lenne elérhető az, hogy a hazai öntözések történetét az eddigieknél részletesebben mutassuk be.

Ez a munka a Dél-Tiszántúl öntözéseinek múltját kívánja ismertetni. Célja az, hogy bemutassa az egykori gyepöntözéseket, a szántóföldi öntözéseket, a rizstermesztést, a zöldség- és gyümölcsös öntözéseket, és egyúttal elemezze ezek gazdaságtörténeti, agronómiai, műszaki, gazdálkodási, társadalmi és gazdasági körülményeit, sikereit és kudarcait, elméleti és gyakorlati eredményeit. A téma jelentősége és aktualitása azzal jellemezhető, hogy a vizsgált térség nemcsak régen, hanem napjainkban is az öntözés egyik jelentős hazai területe. Az ismertetés a XVIII. század első évtizedeitől a felszabadulásig eltelt mintegy két évszázadra terjed ki. Mivel a vizsgált térségben a vízrendezések megelőzték az öntözéseket, a dolgozatban előbb a vízrendezések és a különféle vízhasznosítási létesítmények kerülnek ismertetésre, majd ezt követően kerül sor az öntözések bemutatására és elemzésére.

A hazai öntözéses gazdálkodás története öt időszakra osztható fel (193).

Az első időszak a XVIII. század közepéig tartott, és a dombvidéki gyep-területek ún. vadöntözésével, valamint a rizstermesztés kezdeteivel jellemezhető. A Dél-Tiszántúlon ebben az időben indult meg a rizstermesztés a Temesvár környéki Giroda falu határában.

A második időszak a XVIII. század második felétől 1879-ig, azaz a Kultúrmezői Intézmény megszervezéséig tartott. Az időszak elején üzemi méretű rizstermesztés folyt a bánáti Omor, Gattaja, Detta, Denta stb. helységek térségében. A XIX. században rétöntözések létesültek a Dunántúlon — pl. Magyaróváron, Nádasladányban — és az északi dombvidéken — pl. Andornakon, Kisbéren, Nádasladányon, Makláron. A Dél-Tiszántúlon ebben az időben az öntözésről csupán elgondolások vetődtek fel, amelyek nem valósultak meg.

A harmadik időszak 1880—1930-ig terjedt. Országos jellemzői közül a következők érdemelnek említést: az 1880-as években megindult a bácskai rizstermesztés — pl. a Ferenc-csatorna melletti Pusztapéklán, az 1900-as években országosan fellendült a rétöntözés, az 1920-as években kezdődött meg az esőszerű öntözés. A Dél-Tiszántúlon az 1890—1900-as években indult meg az öntözéses zöldségtermesztés és a rétöntözés. A szántóföldi növények öntözése és a rizstermesztés csupán a próbálkozások szintjén rekedt meg. A századfor-

duló éveiben létesült mezőhegyesi, Mindszenti, Békéscsabai stb. réten eredményes öntözési kutatások folytak. Az itt elért eredmények ellenére néhány kérdés még évtizedek múlva is vitatott maradt. Ezek közül a következők említendők: talajjavítási eljárásnak tekinthető-e az öntözés, a rossz vagy a jó földeket kell-e öntözni, az öntözésnek csupán az aszály elleni küzdelemben van-e jelentősége, vagy a többtermelésben is.

A negyedik időszakban indult meg az öntözések intézményes fejlesztése. Az időszak 1931—45-ig tartott, azaz a Sajó-féle vízügyi program megjelenésétől a felszabadulásig. Az időszakot a következő eredmények jellemzik: az öntözések jogi szabályozása és állami támogatása, a vízkivételi főművek tervezése és építése — főként a Tiszán és a Körösökön, a minta-öntözőtelepek létrehozása a Tiszántúlon, az öntözési kutatások megindulása, a rizs meghonosítása és a tiszántúli rizstermesztés újabkori fellendülése.

Az ötödik időszak 1945-től napjainkig terjed. Az időszak a következőkkel jellemezhető: a felszabadulás előtt megkezdett vízgazdálkodási létesítmények építésének befejezése, a megváltozott politikai, gazdasági viszonyokkal kapcsolatos nagyüzemi öntözések kibontakozása, az öntözéses gazdálkodás tervszerű kialakítása, az állami támogatás és irányítás, az újabb vízhasznosítási főművek, öntözőrendszerek, öntözőfürtök és öntözőtelepek építése, a rizstermesztés és a szántóföldi öntözés elterjedése, a műszaki felkészültség biztosítása, az öntözési kutatások fellendülése.

A vázolt időszakok közül ez a munka csak érintőleg foglalkozik az első időszakokkal. Főtémáját a második, harmadik és negyedik időszak képezi. Az ötödik időszakra olyan esetekben utal a dolgozat, amikor a korábban tervezett vagy megkezdett vízgazdálkodási főművek és öntözőrendszerek befejezésére a felszabadulás utáni időben került sor (pl. a Körös-völgyi öntözőrendszerek, a Hódmezővásárhely és Szentes környéki vízhasznosítási létesítmények stb.). Erre az időszakra akkor is történik hivatkozás, amikor a korábbi idők feltételezéseire a felszabadulás utáni vizsgálati eredmények adták meg a végleges választ, ilyen pl. a szikesek öntözéssel való javításának kérdése.